

255У (с47.71) (09) (048)

В. 3387

2012



ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ УНІІ.

Критичні замітки на розвідку д-ра Івана Франка п. з. „Z dziejów synodu Brzeskiego 1596 r. поміщ. в „Kwartalnik-у Historyczn-ім, річнику IX. р. 1895 зошит. I. стр. 1-22. (80).

Написав др. КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ.

Майже рівночасно появили ся в печаті розвідка д-ра Франка п. з. „Z dziejów synodu Brzeskiego 1596 r.“ і моя студія п. з. „Пересторога“. Обидві займають ся одним і тим самим предметом, с. є. розбирають один з найкрасших пам'ятників нашого письменства початку 17 в. п. з. „Пересторога“. Ріжниця в тих двох працях єсть та, що коли я рішив ся провирити цілу історичну часть „Перестороги“, виказати по можности жерела, якими користував ся її автор, освітлити час і події, в яких і з якими підготовлювала ся і перевела ся унія, схарактеризувати особи, про які згадує автор в своїм оповіданню; коли я дальше звернув увагу на часть богословську сего пам'ятника і вказав на жерела, які послужили авторови до єго списання — др. Франко остановив ся на переконтрольованю одной невеликої частини історичного оповідання „Перестороги“, о скільки воно містить вісти про події до собору в Берестю в р. 1596., згадуючи лише мимоходом про дальшу часть сего твору, виказуючи лише подекуди вплив письм Вишеньського на композицію „Перестороги“.

Не маючи претенсії назвати свою працю непогрішимю та виждаючи совісної оцінки її, яка може не мало причинити ся чи то до розсвітлення деяких сумнівних місць, чи то до справлення моїх суб'єктивних поглядів, я позволю собі зробити кілька заміток над розвідкою д-ра Франка, та при нагоді подати деякі доповнення до студій над „Пересторогою“. Читатель нехай вибачить, що мої замітки відповідно д

розвідки дра Франка вийдуть ширшими якби на рецензію годило ся, бо до сего спонукує мене і совітність критика і інтерес, який будить сама собою „Пересторога“. Зміст розвідки дра Франка такий:

Автор говорить з початку про причини і наслідки унії берестейської, про істориків, що нею займали ся і про результати, до яких вони доходили; дальше про видання „Перестороги“, про її поділ, передає зміст її оповідання аж до собору берестейського, справляє деякі похибки або неточности, подає суб'єктивні погляди про се оповідання пам'ятника, кидає деякі гадки і про дальші часті „Перестороги“, говорить про час її написання а на останку про її автора, в яким бачить не священника а особу світську і то члена львівського братства Юрія Рогатинця.

Не дасть ся заперечити, що деякі замітки дра Франка випали щасливо і я буду старати ся їх відмітити, однак замічу що більшість їх не видержує критики, а я вважаю конечним, справити їх в інтересі самої науки і студій над нашою літературою періоду 16 і 17 в.

Не конче щасливим назвав би я саме угрупованє істориків, що займали ся унією. Поміж історіографів, що вважали унію не лише „dziełem zdrady i przewrotności“, але в її введеню бачили акт насилля польского правительства, кладе др. Франко на рівні Гарасєвича, Малиновського, Петрушевича, Качалу і Дідицького (стр. 1—2). А вжеж велика різниця поміж твором Гарасєвича „Annales ecclesiae Ruthenae“, писаним з не малою симпатією до унії з одної, а поміж творами Петрушевича або Дідицького з другої сторони.

Впрот противний напрям до названих істориків в оцінюваню унії бачить др. Франко в письмах „młodszych teologów, przeważnie doktorów rzymskich“ братів Сембратовичів, дра Пелеша, Мельницького, Сарницького і иньших, коли з виїмкою одного письменника теперішнього митрополита дра Сильвестра Сембратовича всі иньші промували ся на австрійських університетах.

В творі російського історика Кояловича п. з. „Литовская церковная унія“ бачить др. Франко „polakożercze poglądy“, а в працях Костомарова, Соловєва, Куліша і митрополита Макарія вилловлюванє з документів всього того, що говорить в некористь унії як також брак критичного оброблення самих документів. (Стр. 2). Коли в дійности праці Костомарова або й дальших істориків в справі унії грішать не критичністю, то як раз в творі Макарія бачимо, що автор умів бути критичним, а єго „Історія руской церкви“ єсть гарним ділом і становить перелом в студиях над унією. Що він не весь материал в своїм творі перейшов критично, се не дивниця, бо се не в силі одного чоловіка, а сам др. Франко замічає, що обробленє історії унії річ не так легка

(стр. 4). Що в Макарію бачимо симпатії або антипатії — годі дивуватись, бо в кожного письменника бони мусять бути, однак відмовляти єго великому творови браку критичности ніяк не можна. Др. Франко мабуть не доглянув, що до самої „Перестороги“ умів Макарій віднести ся дуже критично і спираєв деякі дані,¹⁾ над якими надармо ломив собі голову др. Франко. До „молодших“ істориків київських, що напечатали багато нових актів, обробили критично памятники тогдішньої полемічної літератури і тим положили підвалину до критичного освітлення історії унії, причисляє др. Франко проф. Антоновича, Голубєва і Ор. Левицького (з тих останній значно молодший від Антоновича, бо єсть єго учеником). І в тім угрупованю учених бачу неточність, бо коли проф. Антонович і Ор. Левицький єуть історіографами, то проф. Голубєв остане на все більше істориком літератури.

З польских істориків обмежає ся др. Франко лише на чотири імена: Ліковського, Дідушицького, Бобжинського і Лукашевича. Перший старав ся подекуди справити хибні дані в „Пересторозі“ а до подій розказаних в тім памятнику подати поясненя, а котриши др. Франко полемізує в дальшій части своєї розвідки. З творів двох останних істориків відмічає др. Франко се, що обидва вони годять ся що до головної оцінки унії. Унія — по гадці тих істориків — мала добрі сторони, але мала і злі, що переважали над добрими. То зло лежить передовсім в нетолеранції релігійній вціпленій унією в руський народний організм і в роздвою поміж Русинами, що опісля видали у війнах козацьких гіркі і згубні овочі. (Стр. 3). До гадки сих учених можна замітити, що початок нетолеранції не лежав в унії. Історія протестантизму на Русі²⁾ вказує нам, з якою пристрастію виступали проти себе всілякі секти, з якою нетерпимостию воювали поміж собою, не говорячи вже о протестантах західно європейських, що в борбі против ниньших сект не зжахнули ся перед так нелюдськими поступками як спалене Сервета. Протестантизм, що на Русі попередив унію і був євїдком єї введеня та дальшого єї розвою, муєів полишити немалу частину впливу в тогдішнім організмі руським, іменно в точці нетолеранції. Замічу ще й се, що кожда нова ідея муєить найти так приятелів як і ворогів і чим та ідея в своїх наслідках важнійша, чим більший переворот викликує вона в організмі даного народу, тим більше степенує ся завзяте обидвох сторін,

¹⁾ Макарій: „Історія руської церкви“ Т. IX. стр. 491—2.

²⁾ Гляди про се дуже гарну студію Ор. Левицького в „Архивъ юго-зап. Россіи“ ч. I. Т. VI. стр. 113—182 і в окремії відбитці п. з. „Соціанство въ Польщѣ и юго-зап. Россіи въ XVI. — XVII. вѣкахъ“. Кієвъ 1822.

яке нерідко переходить в фанатичне ворогованє, в фанатичну нетолеранцію. Великий переворот в життю Руси, який сповнила унія, мусів сам собою з одної сторони збудити опір против її введеня і розвою, з другої горяче пропагованє її. Годї тому цілий тягар нетолеранції, що видала гіркі овочі у війнах козацьких, складати на рамена унії, тим більше що ледви чи унія навчила латинське духовенство відмовляти уніятським владикам права засідати в сенаті. Ледви чи унія казала латинському духовенству в нетолеранції відмовити місця в сенаті православному єрархови Коссову в час найтяжший і найприкрійший в дальші наслідки для Польщі і Руси, бо в час воєн Хмельницького...¹⁾).

Др. Франко зазначає дальше, що деякі історики як Костомарів і Куліш, ставляли оповіданне „Перестороги“ на рівні з документами історичними, відмічує, що більшість історіографів пишучи про унію користувала ся або „Пересторогою“ або ділом Скарги „Synod Brzeski“, почім говорить про два виданя рукописи „Перестороги“ — Зубрицького і про „znaczenie poprawniejsze wydanie“ в „Временнику“ за рік 1867 о. Петрушевича. Можу впевнити дра Франка, що о. Петрушевич не видав „Перестороги“ в „Временнику“ за рік 1867 а відпечатав лише одну маленьку частину сего утвору в „Временнику“ за рік 1865²⁾).

Про поділ „Перестороги“ говорить др Франко, що вона зложена з двох частий „nierównych co do objętości i dość wyraźnie od siebie odgraniczonych: z części historycznej i z teologiczno-polemicznej“. Ту другу часть звернену против уніятів і католиків — по гадці дра Франка — „wkłada autor w usta pewnego członka bratstwa stawropigijskiego, który ją wrzekomo wygłosił wobec króla i biskupów unickich Terleckiego i Pocięja, na sejmie warszawskim w r. 1598 (стр. 5). Поділ дра Франка не може нас вдоволити. Коли-б др. Франко був з увагою переглянув „Пересторогу“, то пересьвідчив би ся, що мнима бесіда львівського братчика не тягне ся в „Пересторозі“ до кінця сего утвору, але що по ній находять ся доволі широкі рефлексії автора, в яких він згадує про декрет королівський по соймі (на котрий, мимоходом скажемо, др. Франко не звернув уваги, хоть він доволі точно рішав о тім, чи львівський братчик виголосив на соймі бесіду), говорить про виданє „Посольства Мисаила до папи Сикста IV.“, про переслідованя православних, про мудрість Арістотелєву і т. п. Аж по тім уступі слідує часть богословська, полеміка против побуту сьв.

¹⁾ Engel's: „Geschichte der Ukraine“ стр. 165.

²⁾ Порівнай мою „Пересторогу“ стр. 7.

Петра в Римі, яку лише можна назвати другою частию „Перестороги“. Та часть не становить отже продовження бесіди львівського братчика.

Як хибний єсть поділ „Перестороги“ в розвіці дра Франка, так хибно поданий також рік (1598), до котрого рахби др. Франко віднести мниму бесіду львівського братчика. До виказання хибности сего твердження дра Франка прийду в дальшій части моїх заміток.

Подавши зміст початку „Перестороги“, оцінивши в кількох словах се оповіданне пам'ятника, признає др. Франко тверезість і критичність автора, з якими він відніє ся до схарактеризованя хиб княжої Руси і застановляє ся над звісткою поданою в „Пересторозі“, що у Львові єсть „у мнихохъ Доминикановъ склепъ великій книгъ нашихъ Словенскихъ учителей до купы знесеныхъ.. которыхъ на свѣтъ не выпустятъ“... Зовсім справедливо замічає др. Франко, що вість та належить до байок, хоть не перекоує нас твердження дра Франка, яким він заперечує вісти про паленне книг так католицьких як і православних. Против Скарги, що мабуть перший підвіє закид, що православні палять єго виданне „О jednotci“, виступив Вишенський і — по гадці Франка — „wykazał bezpodstawność tej pogłoski“ (стр. 7). Ту саму гадку підніє був др. Франко в своїй цінній студії про Вишенського, однак дані, які маємо про паленє книг кінця 16 і поч. 17 в., доводять, що гадка та як раз належить до місць некритичних праці дра Франка¹⁾.

В оповіданню „Перестороги“ справляє дальше др. Франко хибні лати двох грамот, якими король Жигмонт III. (а не Стефан Баторій, як думає автор „Перестороги“) наділив князя Острожського і патріарха Гремію. Князь Острожський дістав привілей поручати кандидатів на опорожені єпископські катедри, а патріарх Єремія дозвіл оглянути православному митрополію і розпоряджати ся в ній після своєї волі. Наданє юдикатури патріаршої — по гадці дра Франка — „otwieralo na ościesz wrota rozmaitym nadużyciom i wymuszeniom, zwłaszcza, że w owych czasach na stolicy patryarszej w Carogrodzie wyjątkowo tylko zasiadali ludzie światli i świętobliwi w rodzaju Melecyasza Pegaza lub Cyryla Lukarisa, a daleko częściej wdzierali się na nią symoniści i inne figury niegodne a skłonne do nadużywania tak ważnego przywileju“ (Стр. 8). Поминаючи ту необережність, де автор зве Мелетія Пігаса²⁾

¹⁾ Порівнай мою рецензію на сей утвір дра Франка поміщ. в „Записках наукового товариства імени Шевченка“ Т. V. Бібліографія стр. 41.

²⁾ Про Мелетія Пігаса написав гарну працю проф. Малишевський. В томі першій старає ся проф. Малишевський боронити Пігаса від закиду, що він протестант, хоть єго доводи не вповні переконуючі. Гляди: Стр. 522—586. Оборони Люкариса підняв ся другий російський історик, єп. Філарет в своїм творі „Ист. русск. церкви“ Т. II. стр. 81, однак і єго аргументи не вистрачають.

і Кирила Люкариса „ludźmi świątobliwemi“, коли наука ще до нині не успіла тих православних патріархів очисити з закиду католиків, що вони обидва були протестантами, я не можу згодити ся з гадкою дра Франка про значенне патріаршої юдикатури. Відома річ, що патріарх Єремія, побачивши розстрій і нелад в церкві православної, який вводили всілякі грецькі пройдисьвіти, митрополити, єпископи, і монахи, видав в часі свого побуту на Русі грамоту, в якій заборонив Рагозі і всім єпископам дозволяти грецьким пройдисьвітам відправляти служби, або сповняти які небудь сьвященічі обовязки ¹⁾. Пізнійше видав король грамоту, якою заборонив всяким грецьким духовним переходити границі Польщі. Голос Єремії і короля в тій справі не мали вправді великого значіння, всеж справки такого Днонізія „єпископа Терновського“ в р. 1592 не були в нічім більші від справок „охридського патріарха“ Гавриїла, що їсаував по Русі в р. 1582., отже на сім літ перед наданнем Єремії юдикатури патріаршої. Корені зла ввійшли так глибоко в землю, що довго треба було ждати, нім їх можна було усунути. В Москві основано в р. 1589 окремиї патріархат і освободжено ся цілковито від впливу паргородських патріархів а мимо сего дозволяли собі тутки всілякі грецькі пройдисьвіти ріжних над'ужить ²⁾, меньших від тих, які ми бачили на Україні-Русі при кінці 16 віка.

Навпаки я узнав би королівське наданє патріаршої юдикатури великим здобутком для православної церкви. Нею узнав король офіційально власть патріархів над церквою православною на Русі. Без наданя сеї патріаршої юдикатури був би неможливим приїзд на Русь патріарха Теофана (в р. 1620), що висьвятив православних єрархів на незаміщені довгий час православні єпископські престולי. Нам відомо також, з якою силою покликували ся православні на сеї королівський декрет на соймах і в літературі ³⁾, хочаячи обезпечити православному віру і єї права.

З слів автора „Перестороги“ ніби то виголошених патріархом при посвященю Рагози на кїївську митрополію: „аще достоинъ есть... буди достоинъ, аще лиже нѣсть достоинъ а вы его за достойного удаете, азъ чистъ

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 20.

²⁾ Каптеревъ: „Характеръ отношеній Россіи къ православному Востоку въ XVI. — XVII. ст. стр. 38 і дальші.

³⁾ В „Апокрисиї“ (Русск. истор. библ. Т. VII. стр. 1117—1122, гяди також: Verificatio niewinności (1621 r.) (Архивъ юго-зап. Россіи ч. I. Т. VII. стр. 317), Iustificatio niewinności (1622 r.) (Ibidem стр. 527), Στροφις (1632). (Ibidem стр. 551—2), Supplementum Synopsis (1622) (Ibidem стр. 596 і т. д.

есмъ; вы узрите“... виводить Ліковський, що патріарх мабуť неохотно посьвячував Рагозу, посуджуючи єго о прихилвість до унії. Др. Франко гадає, що коли-б навіть ті слова були історично певні так, як вони не є, то до подібного здогаду не дають найкеньшої підстави. (стр. 8). Апо-диктичний суд дра Франка будить в менї сумніви. Звістна річ, що ще на кілька літ перед приїздом патріарха на Русь князь Острожський навязує з Римом переговори в справі введення унії на Русі¹⁾. Відомо нам також, що в часі побуту патріарха Бремїї на Русі були люди (Потїї і другі), що нахиливали ся до унії, а небавом по виїзді патріарха часть єпископів заявляє ся за переходом на унію. Годї сумніватись, щоби братчики, що так зорко слїдили за справами своєї церкви, не знали про се, яким вітром віє і не робили на се уважим патріарха. Розуміє ся, що в заміщеню так важкого місця як столиці митрополітальної, патріарх мусїв бути обережним. Коли-б ми навіть подані слова в „Пересторозі“ прийняли за видумку, то причину до неохоти патріарха при посьвяченню Рагози можна видіти ще в однім факті. Патріарх посьвятив Рагозу на порученнє і за волею короля²⁾, а не за „залїценнємъ христіанства“, як думає автор „Перестороги“, не на порученнє „пановъ рады“, або важнійших православних магнатів (н. пр. Острожського), як се оувало при сьвяченню иньших єпископів — а се одно могло будити сумнів так в братчиках як і в патріарсі, чи Рагоза не вибраний томў королем на митрополита, що був прихильником унії.

Подаючи зміст дальшого оповідання „Перестороги“ про се, немовби слуги Балабана і Терлецького побили Загоровського, котрий їхав до митрополита з наказом патріарха, щоби він скликав собор і судив Балабана та Терлецького, — др. Франко не знає, чи уважати се за видумку, чи дійсний факт. Єпископ Макарій виказує зовсім справедливо, що се оповіданнє не має ні дрібки правди за собою³⁾. Др. Франко називає при тій нагоді Терлецького „zwykłym pieniaczem, awanturnikiem, organizatorem zajazdów, rabunków i nawet sprawcą różnorodnych morderstw z bardzo niskich pobudek (Стр. 10.)“. Останній закид зовсім неоправданий, бо з виїмкою одного тяжкого злочину Терлецького, — утоплення сьвященника Добринського, про дальші мнимі провини єго, як убитє Фи-

¹⁾ Гляди мою студию над „Пересторогою“ (Стр. 36—7), де поданий цілий лист Острожського до папи.

²⁾ Акты зап. Россіи. Т. IV. Ч. гр. 19.

³⁾ Макарій: „Исторія русск. церкви“. Т. IX. Стр. 492.

лина маляра і т. п., про які згадує Вишенський, ми не маємо жадних автентичних даних. Супроти сего кождий історик повинен бути трохи обережнішим.

З грамоти патріяршої, якою патріярх заіменував Терлецького ексархом, висновує зовсім справедливо др. Франко, що се іменування мусіло коштувати Терлецького не мало гроша і було одною з перших прояв корупції. Замічу, що й єпископ Макарій, котрому др. Франко закидає некритичність, подаючи зміст сеї грамоти патріяршої, не дуже лестно відзиває ся про той крок патріярха¹⁾, а гадка дра Франка не нова, бо її вже раніше висказав Ор. Левицький²⁾.

Не обійшло ся однак і тутки в розвідці дра Франка без неоправданих тверджень. Ліковський підносить, що Замойський дав патріярхови Єремії в часі єго побуту на Русі 2000 зол. польських і додачує в тім ціль приєднання патріярха для політичних плянів Замойського. Др. Франко заперечує подібні інтенції Замойського, з чим я зовсім годжу ся, але натомість гадає зовсім безпідставно, що ті 2000 зол. походили з каси Терлецького і були ціною декрету номінації Терлецького ексархом (Стр. 11.). Про дар Замойського для патріярха згадує також єп. Пелеш³⁾, говорять і раніші історики⁴⁾, хоть не відмічують жерел, з яких почерпнули сю відомість. Коли справді Замойський доручив патріярхови ту суму, то її можна вважати тільки даром милосердя або пієтизму. Положене фінансове патріярха було занадто добре відоме на Русі а гостинність, з якою Замойський приймав у себе Єремію, могла свідчити про певний пієтизм для патріярха. Годі знов дати віру сему, щоби такий битий чоловік, як Терлецький, хотів в цілі змазаня своіх провин, про які не мало наговорив патріярхови Балабан, ужити Замойського, коли міг се сам зробити і мав до того як найлучшу нагоду. Тяжко також повірити, щоби Замойський хотів подібної місії піднятись.

Др. Франко твердить рівнож, що установлене ексархату на Русі не мало ніякого ширшого, загально-церковного значіня (Стр. 12.). Сю гадку змодифікував би я о стілько, що саме іменування Терлецького не мало ніякого ширшого церковного значіня, бо як раз дальші іменування ексархів (Острожського, Балабана, і протосінгеля Кирила⁵⁾), принесли не

1) Макарій: „Исторія русской церкви“. Т. IX. Стр. 487—92.

2) Ор. Левицький: „Кирилъ Терлецкій, єпископъ луцкій и острожскій. СПб. 1885. Стр. 10.

3) Pelesch: „Geschichte d. Union d. ruth. Kirche mit Rom“ Т. I. Стр. 513.

4) Moraczewski: Dzieje rzeczypospol. polskiej z początku XVII wieku. Poznań 1851. Стр. 201.

5) Малышевський: „Алекс. патріярхъ Мелетій Пигасъ“ Т. II. Стр. 60—7.

мало хісна для церкви православної в борбі з унією, що отже через се установленне ексархату мало певне значіння для православної церкви.

Зовсім безпотрібно підносити др. Франко сумніви против автентичности грамоти, якою патріарх Єремія позначив Терлецького ексархом. Яко докази против автентичности сеї грамоти підносять др. Фр., що документ знавий тільки в руській мові, що Терлецький ніколи уряду ексарха не виконував а на останку, що Терлецький в пізнійших грамотах не уживав титулу ексарха. Перші два докази маловажні, а третій невірний. Так перед введенем на Руси унії¹⁾, як і по єї введеню, бачимо

¹⁾ Гляди приміром грамоту з р. 1591 поміщену в „*Antiquitates*“ зр. 1600. Картка 56—7 (Памятники полемической литературы Т. III. Стр. 621—2). Тут ділю ся з читателями одною бібліографічною новостою. Як звісно, археографічна комісія в Петербурзі видала два томи полемічної літератури кінця 16. і поч. 17. в., що становлять четвертий і сьмий том „Русской исторической библиотеки“. В році 1896 вийде на світ третій том полемічної літератури а в нїм будуть поміщені отсі утвори: I. „Посланиє Венеціанскаго Архієпископа Доминика къ Антіохійському патріарху Петру объ оирьснокахъ. (Стр. 1—46). То посланіє напечатано вже в першій книзі полемічної літератури, але без початку. Тут напечатано цілий текст — переклад 16. в. з паралельним грецьким текстом. II. „Списаніє противъ Люто-ровъ“ в двох редакціях (1580 р. і поч. 17. в.). (Стр. 47—182.). Першу редакцію напечатав був Андрей Поповъ въ „Чтеніяхъ моск. общ. древностей“ 1879. Книга II. Стр. 1—57, однак з опусками і неточностями. III. Берестейскій соборъ и оборона єго“ в двох текстах, польскім і руським (Стр. 183—328). Єсть се твір Скарги з р. 1596. До недавна був руський примірник незвѣстний. В другім томі памятників полемічної літератури напечатаний польскій текст сего твору з виданя з р. 1738. В третім томі поміщено текст видання з р. 1610. Польского тексту з р. 1596 ще не відвайдено. IV. Ектезисъ православное полемическое сочиненіє 1597 года. (Стр. 329—376.). Єсть се польскій текст опису православного собору в Берестю 1596 р. Раньше напечатав єго Андрей Попов в „Чтен. моск. общ. истор. и древн.“ за р. 1879. Кн. I. що не вьовні поправно. V. Отвътъ Клирика Острожскаго Ипатію Потею 1598 года (Стр. 377—432). Сей утвір як і послідуючий відпечатано доси заходом кнївського професора Малишевського в російськїм перекладі („Апокрисисъ“ Филалета Кієвъ 1869 і 1870). Тут напечатано обидва твори з оригіналів, з точним задержанем акцентів, чим зроблено велику прислугу науці. VI. Історія о разбойничьемъ Флорентійскомъ соборѣ изданная Клирикомъ Острожскимъ въ 1598 году (Стр. 433—476.). VII. Антиризисъ или Апологія противъ Христофора Филалета в двох текстах, руським (1599 р.) і польскім 1600 (Стр. 477—982.). Руський текст відпечатаний з одинокого до нині звѣстного неповного примірника, власности московського архива министерства заграничнихъ справ. VIII. Листъ Ипатія Потея къ князю Константину Острожскому 3 юня 1598 года (Стр. 983—1040). Сей утвір як і послідуючий були видані в „Антиррисисі“. Руський текст попечатано в „Актахъ относящихъ ся къ исторіи Южнои и Западной Россіи“ Т. I. Ч. гр. 224 із списка, який приславъ Зубрицький. Список як замічають видавці третього тому полемічної літератури, був імовірно лихий, бо в тексті можна подібати зміни, пропуски цілихъ уступів і недбалість в задержанню правописи. Відповідь

чимало документів¹⁾, де Терлецький названий ексархом. Того титулу уживає він сам, тим титулом кличе єго король, православні єпископи і иньші люди. Ще в грамоті з р. 1600 (12. Лютого) названий Терлецький (він умер в р. 1607.) ексархом²⁾. Що в дальших кількох знаних нам грамотах³⁾ титулу ексарха нема, то се нічого не доказує, бо і до року 1600 в одних актах названий Терлецький ексархом а в других ні⁴⁾.

Безвідставною єсть також полеміка дра Франка против Ліковського в справі грамоти іменовання Терлецького ексархом. Др. Франко пише: „*Likowski mylnie podaje datę tego dokumentu na 6. sierpnia, podczas gdy tenże ma datę 14. sierpnia. Dalej zupełnie fantastycznem jest to, co podaje tenże historyk o rozesłaniu na całą Ruś wiadomości o tej nominacyi, jakoteż i to, że „sam patriarcha w dyplomie swym powiada, że exarcha znaczy tyle, cо w kościele łacińskim kardynał“* (Стр. 9.). Коли-б др. Франко заглянув був до „Исторіи русской церкви“ єп. Макарія, то довідав би ся, що патріарх Єремія видав в справі іменовання Терлецького дві грамоти, одну на руки митрополіта і єпископів, другу на адресу Терлецького. В першій грамоті, датованій з 6-го Серпня, котрої перевід подає нам єп. Макарій, читаємо: мы даемъ єго вамъ отъ себя экзархомъ, что зовется по латини кардиналомъ⁵⁾.

До добрих місць розвідки дра Франка належить поясненнє про 15 тисяч аспрів, які патріарх Єремія мав зажадати через „єпископа

Клирика Острожського на се письмо Потія напечатано више. IX. Отвѣтъ Іпатія Потія Клирику Острожському (1598—99 г.) Стр. 1041—1122. — X. „Послание до Латинъ изъ ихъ же книгъ“ з рукописного збѣрника з р. 1582 (Стр. 1123—1148.). XI. *Antiquarii* православное полимическое сочинение 1608 года (Стр. 1149—1300.). В доповненю до „Послания до Латинъ зъ ихъ же книгъ“ поміщені „вѣрши прикладныи“ (Стр. 1305—8). До сего тому печатає ся ще покажчик а крім него має вийти передмова д. Гільдебранда. Цілий том буде готовий в цвѣти 1596 р. За се виданнє належить ся археографічній комісії а особливо єї енергічному труженикови П. А. Гільдебрандови від України-Руси сердечна подяка. Один примірник сего видання єсть у мене і я покликую ся вже на єго печатні стовпці.

¹⁾ Архивъ юго-зап. Россіи Ч. I. Т. VI. ч. гр. 56, 65, 68, 69, 70, 71, 73, 77, 78, 79, 88, 91, 105, 106.

²⁾ *Ibidem* ч. гр. 111.

³⁾ *Ibidem* ч. гр. 112, 113, 115, 123, 124, 129, 131, 137, 138.

⁴⁾ *Ibidem* ч. гр. 82, 83, 85, 87, 94, 98, 99, 102, 107, 108.

⁵⁾ Макарій: История русской церкви“. Т. IX. Стр. 488 і слѣд. Акт патріарха адресований до єпископів поміщених: в „Архивъ юго-зап. Россіи Ч. I. Т. I. №. 60. Стр. 254, акт доручений Терлецькому напеч. в „Актахъ зап. Россіи“ Т. IV. ч. гр. 20.

терновського“ Дионізія від Рагози за посвячення, на що так часто напдали полемісти кінця 16. і поч. 17. в. Сьвіжо видані документи ставропігіяльні виказують, що акт, в акім патріарх жадав сеї суми, був фальсифікатом Дионізія. Зовсім незалежно від роботи дра Франка таку саму інтерпретацію сеї справи подав я також в моїй студії над „Пересторогою“ (Стр. 48).

Невірною єсть характеристика Потія, про котрого др. Франко каже: „Jeżeli o kim, to nim najprędzej powiedzieć możemy, że wrócił od kalwinizmu do prawosławia, przeszedł ze stanu duchownego, od kasztelanii na stolicę biskupią, zrzekł się krzesła w senacie, by zasiadać w synodzie na to tylko — by Ruś prawosławną przyprowadzić do unii z Rzymem (Стр. 16.)“. Віддаючи повне признание Потієви, що по введеню унії одинокій з єпископів уніятських трудив ся для неї з повним посвяченням, працюючи на полі літератури, заводячи уніятські школи, дбаючи о добро церкви, то однак всего того, що др. Франко єму приписує, признати годї. На таку оцінку Потія міг би ся відважити панеїрист, але ніяк історик. Потій вернув до православної церкви (около 1574), коли о унії згадки не було. Причину, для якої він вернув на православіє, подає сам Потій і нема потреби піддавати єму тутки інтенції навертання Русі з православія на унію. Потій каже, що причинами єго повороту на православіє були: неодностайність науки і ріжниць в поглядах одної і тої самої секти, як також безнастанне множенє ся сект¹⁾.

Рівнож не можна піддавати єму гадки, що він для цілїй переведеня Русинів на унію зістав сьвященником, бо він не хотів остати єпископом і лише намови Острожекого привели єго до того. В виду всего того тверджу, що хотяй Потій вже в р. 1588 т. з. в часї переїзду патріарха через Русь був прихильником унії, як се і др. Франко замічає (Стр. 16.), то се не може мати нічого спільного ні з єго переходом з протестантизму на православіє, ні з єго висьвяченням.

На сумнів дра Франка, чи в Сокалі (1594 р.) уложили єпископи який небудь акт а коли єго уложили, то чи не ідентичний він з *decretum deliberationis et conclusionis* в справі приступлення до унії (Стр. 16.), можу подати такі пояснення. З „Αυτιόρησις-а“ знаємо, що на зїзді в Сокалі були єпископи: Терлецький, Копистенський, Балабан і Збіруйський та уложили „артыкулы“, які були ціною переходу єпископів з православія на унію. Ті „артыкулы“ лі-

¹⁾ Гляди псьмо Потія напеч. в замітках Зубрицького до самого тексту „Перестороги“ (Акти зап. Россії Т. IV. Стр. 209—10.).

слано Острожському, а хоть цілий з'їзд відбував ся в „таємности“, то мимо сего „в месте Сокальскомъ презвитерове и некоторые мещане о томъ были слышнули¹⁾“. „Артыкулы“ не мають нічого спільного з *decretum deliberationis*. Дуже можливим єсть твердження еп. Целеша, що на тім з'їзді раджено ще над справою погодження Балабана з Рагозою і уложено в тій цілі відповідне письмо²⁾.

Не мало похибок допустив ся др. Франко в поясненню т. зв. „мемрановъ“. Звісна річ, що Балабан в р. 1595 починає випирати ся всякої участі в приготованю унії і в тій цілі заявив перед Острожським, що Терлецький надужив єго імени і підписав єго на грамоті, себ то „мемрантъ“, в якім єпископи заявили ся за переходом на унію³⁾. Др. Франко пише, що про історію з „мемранами“ згадує князь Острожський в письмі до Потія „*umieszczonym w dziełku Antirresis Arkudyusza, do którego materyałów dostarczył Pocięj, lecz niestety z fałszywą datą 25. Marca. List Ostrogięskiego musiał być wcześniejszy, gdyż 25. Marca datowaną jest odpowiedź na ten list Pocięja, gdzie tenże wypiera się, że o żadnych blankietach nic nie wie i takowych nikomu nie dał*“ (Стр. 16.). Др. Франко не доглянув, що лист Острожського писаний 21. Марта з Стефаня (Stepanie) а відповідь Потія датована 25. Марта, що отже в „Антирризис-і“ не подана хибна дата першого письма⁴⁾. З гадкою Гарасевича, котрий твердить, що єпископи два рази дали Терлецькому „мемрани“ з своїми підписами; в Белзі 1591 р. і в Сокалі 1594 р. — др. Франко не годить ся і каже: „*sądzę, że się nie pomylę, uważając całą tę historię za plotkę. Ludzie tak szczwani, tacy procesowicze jak Bałaban na takie sztuczki złowić się nie dają i blankietów ze swym podpisem swemu zaciętemu wrogowi nie wręczą*“ (Стр. 17). Гадка дра Франка цітком хибна. В акті уложенім на соборі в Берестю 24. Червня 1591 р., в котрім єпископи: луцький (Терлецький), львівський (Балабан), пинський (Пельчицький) і холмський (Збіруйський), постановляють перейти на унію а поміщенім в „Антирризис-і“ читаємо дословно так: „*list ten z podpisem własnych rąk naszych, y pieczęci k niemu przyłożywszy daliśmy do rąk bratu naszemu starszemu ięgo mci oycu Kiryłowi Terleckiemu exarchu y episkopu łuckiemu y Ostrożskiemu*“⁵⁾. Так отже голос Гарасевича треба о стілько справити, що не в Белзі, але в Берестю доручили

¹⁾ Памятники полемической литературы Т. III. Стр. 615.

²⁾ Petesch: Gesch. d. Union. T. I. Стр. 523.

³⁾ Ibidem: T. I. Стр. 538.

⁴⁾ „Памятники полемической литературы“ Т. III. Стр. 620.

⁵⁾ Ibidem Стр. 622. (Антирризис стр. 57).

єпископи Терлецькому один „мемранъ“. В грудни 1594 р. уложили єпископи: Потій, Терлецький, Коппстенський, Балабан і Збіруйський услівя на яких приступають до унії а справу передачі тих условій королеви віддано знов Терлецькому¹⁾. Субстратом до сих условій послужили безперечно „артыкулы“ уложені в Сокали.

Справивши поменьші похибки „Перестороги“, що не обидва єпископи (Потій і Терлецький), але сам один Потій бачив ся в Любліні 1595 р. з кн. Острожським, та се, що Потій і Терлецький їздили до Риму не на кошт короля, але на свій власний, — др. Франко звертає увагу на опис суду протосінтеля Никифора — історика Кудринського і на тім уриває розбір „Перестороги“.

Загальна характеристика сего памятника вийшла у дра Франка добре.

В означеню літ написання „Перестороги“ пішов др. Франко за Зубрицьким, що ставить дату роки 1600—5. В своїй студії над „Пересторогою“ пішов я також за гадкою Зубрицького (Стр. 5—6.). В ближнім уарґументованю сеї дати не оминув знов др. Франко деяких разячих похибок. Вгорі згадав я що др. Франко раѣ би мниму бесіду львівського братчика віднести до сойму з р. 1598. Тут пише др. Франко: „Opowiadanie autora urywa się na sejmie warszawskim 1598 r., na którym roztrząsano sprawę Terleckiego, oskarżonego o zamordowanie niejakiego księdza Stefana Dobrzańskiego...“ (Стр. 19.) Поперед всього замічу, що на соймі в р. 1598 не могла прийти під обради справа убитя сьвященника Добринського. Се пояснив я ближше в своїй студії над „Пересторогою“ (Стр. 117—120), тут повторю коротко головні докази на справдженнє мого твердження. Сьвященника Добринського утоплено 13. Грудня 1597 р.²⁾, тіло єго видобуто з води аж 9. Цьвітня 1598 р. При кінци липня 1598 р. увезено з підмогою Острожського головних сьвідків сего звіврського поступку Терлецького³⁾, а їх зізнання кинули ясне сьвітло на цілу справу і могли бути достаточним субстратом для обрад сойму. Однак сойм зачав ся раньше, бо 2-го Марта 1598 р. а скінчив ся перед 13. Цьвітня с. р., в котрім дни застановив король задля свого виїзду до Швеції веденє всіх справ, які випили з унії⁴⁾. До сего часу крім самого *corpus delicti*, се єсть видобутих трупів сьвященника Добринського і утопленого wraz з ним коваля

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. ч. гр. 53.

²⁾ Архивъ юго-зап. Россіи. Ч. I. Т. IV. Ч. гр. 81.

³⁾ Ibidem. Ч. гр. 90.

⁴⁾ Ibidem. Ч. гр. 89.

Павла та крім слухів, які приписували сей тяжкий злочин Терлецькому — певних доказів вини Терлецького православні не мати.

Хибним єсть також твердження dra Фрэнка, що оповідання автора „Перестороги“ уриває ся на році 1598. В тім році не промавляли на соймі Хотій і Терлецький, як гадає др. Франко (Стр. 19.), бо розбираніє протестів і зажалень, які православні внесли против уніятських єпископів на сойм з р. 1598, відложено „про навальность справъ“, як пише король в одній грамоті, до слідуячого сойму¹⁾. Новий сойм відбув ся аж в р. 1600 і тогді справді боролися уніятські єпископи, а зміст їх оборона дуже схожий з тим, що подав про сю подію автор „Перестороги“. На останку сам зміст відповіді львівського братчика на оборону уніятських владик — як се і др. Франко замічає (Стр. 19.), згадує про факта пізнійші а се могло звернути увагу dra Франка, що описані події, як оборона єпископів і бесіда львівського братчика могли відбутися аж в р. 1600. Замічу ще, що при поданю тих фактів пізнійших, про які мова в бесіді львівського братчика, др. Франко також по часті побаламутив. До фактів пізнійших причисляє др. Франко також смерть протосінгеля Никифора, „któga miała nastąpić w Malborku 1592 г.“ Уважаючи рік 1592 за похибку печатну, бо-ж Никифор був на соборі в Берестю р. 1596, треба хіба жалувати, що др. Франко повірив на слово авторови „Перестороги“, що згадує про уморене Никифора в вязниці. Ні один з дальших православних авторів не згадує про таку кінчину Никифора а нема сумніву, що в такім случаю нарobili би вони не мало гомону. Рівнож не маємо ніяких документів про сей трагічний кінець Никифора. Польські свьященики твердять, що Никифора вивезено з вязниці до границі і пущено на свободу²⁾. Колиб ми не хотіли дати віри польським письменникам, то тогді слідувало би бути бодай трохи обережнійшим.

Виголошене бесіди львівського братчика подавої в „Пересторозі“ заперечує др. Франко з огляду на уклад і тон (Стр. 5.). Я згадав легонько в своїй студії про разячий тон сеї промови, невідповідний для промови в соймі (Стр. 123), однак крім сего подав я більше важний доказ на се, що ся бесіда в дійсности не була виголошена. Король Жигмонт III оголосив вже другого дня сойму грамоту (про яку згадує автор „Перестороги“ і яка поміщена в „Актахъ зап. Россіи зараз по „Пересторозі“), а в ній заявив, що православні внієши скаргу против єписко-

¹⁾ Акты зап. Россіи. Т. IV. Ч. гр. 150

²⁾ Порівнай мою „Пересторогу“ Стр. 114.

пів на сойм не тільки не поцёрли своєї справи, але єї відступили¹⁾. Се одно рїшає вже, чи братик львівський виголосив бесїду на соїмі в р. 1600. Щоби однак не було дальших сумнівів в тїм напрямї і щоби зрозумїти длячого православії від протестів против унїї відступили, я позволю собі подати деякі новї данї. В „Протоколахъ ставропїгіального львовского братства“²⁾ читаємо під роком 1600 дуже цікаві вїсти, які передаю в повнїм текстї.

„Въ томъ же року (1600) в мясонусть. Веѣ купно посполитый чоловѣкъ, такъ мещане, яко и передмѣщане выправили въ справахъ огъ всего народа руского на сеймъ до Варшавы братию: Іоанна Красовского Юрка Рогатинца, Миколая Добринского, которымъ дали на страву пану Юркови и пану Добринскому зол. кѣ. а панъ Іоанъ Красовскій своимъ конемъ и о своей стравѣ ехати на тую дорогу з доброты своее офѣвовался (Стр. 20.). Тогожь року в пятокъ нед. сырное. Згодное посполство народа руского, такъ мещане, яко и передмѣщане з братств и парафїй церковныхъ выправили въ тойже справѣ посполитой до Варшавы на сейм на посилокъ братьи тамъ будучихъ, персонъ нижей помененыхъ: пана Дмитра Красовского, пана Ивана Билдагу з мѣста, а з передмѣстя: Антося Подвоевожего, Стефана Коваля, Ивана Ратчиньского, Григория Гарбара, через которыхъ речъ посполитая послали на потужность sprawy золотыхъ польскихъ шестьсотъ ж , на страву далисмо зособна зол. й (Стр. 212). Часть тих послів вернула до Львова в четверту недїлю посту з Варшави з письмом писаним від перших послів „до всего посполства“. В листї тїм пишуть послї, що від другого посольства гроші одержали. „А ижь потреба такъ зносить, послалисмо до васъ братию, абы тамъ вамъ пособляли и жбы вамъ легчайша праця была, а мы здѣ през тотъ сеймъ тяжарь сїю зносимъ працею, толкожь на дары и потребности принайну жнѣйша, безъ которыхъ ся не обйдемъ жаднымъ способомъ в колко персонахъ тому належачихъ мало есте послали грошей. А такъ просимъ для Господа Бога веѣхъ васъ, выкупте сами себе, потомство, жены и дѣти и приятели свои стое египетское неволи! Набывайте, якъ набольшей можете, складайте жебрѣте,

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. Ч. гр. 150.

²⁾ Рукопись „Протоколовъ“ переходує ся в Ставропїгїї у Львовї. Їх відпечатав бібліотекар кїївської дух. академії Амвр. Криловський, в „Архивѣ югозап. Россіи“, але до нинї не видав в свѣт, бо готовить до них широку передмову. Я поклякую ся вже на сторони печатного примїрника, який мав пагоду бачити в Києві.

а шлѣте на окупъ! Абовѣмъ на томъ свѣтъ и часъ нынѣшній лежить, безъ стыду цѣнять правду, што ся листомъ звѣряти не годить, толко просимъ всѣхъ вовець и каждого зособна вшелякого стану и возрасту православия восточного людей, чимъ наибольшей и нарыхлѣй грошей намъ досылайте, абысмо вольности докупить могли, а до васъ и з потѣхою якъ нарыхлѣй были... (Стр. 22). Владыкове ведле позву на позовъ отповѣдати приежчають, Луцкій южъ есть а княжа е. м. (Острожскій) будетъ; панъ староста львовскій есть, и видѣлисмо ся с нимъ, и ласкаве ся ставить, и всѣ послы ласкаве ставили ся и всѣ згодили ся на то, абы процесъ релѣги крѣпкое на мѣстцу своемъ зосталъ во всемъ.

Панъ инстикгаторъ обѣтници ста червоныхъ конечно ся упоминаеть, которые обѣщано на львовскомъ замку. Панъ Свашовскій таляровъ осмѣдесять, а ижъ было сто, на то задано двадцать, а осмѣдесять хочеть-А инымъ для недостатку еще не обѣщали есмо, хочъ видимъ, ижъ нужна есть потреба, што покорне просимъ и упоминаемъ, ижъ бысте насъ и себе в надѣи не омилли (Стр. 23).

Коли ті вісти, які читаємо в наведенім письмі, не конче підхлібно свѣдчать про тоглішню польску репрезентацию державну, то з другої сторони вказують нам, якої тактики придержували ся православні в борбі против уніі на соймі в р. 1600. Вони старали ся при помочи грошей або дарунків обезпечити права і віру своєї церкви. Запевненя дані послам, що справа буде полагоджена на соймі, спонукали православних послів відступити від протестів і закалень внесених перед сойм. Сей лист братчиків львівських свѣдчить на певно, що і бесѣда, яку автор „Перестороги“ вкладає в уста львівського братчика не була виголошена на соймі в р. 1600. Яко епілоґ до сеї справи читаємо в „Протоколах“ ставропигіального братства під р. 1601 Феврала 8 дня: Тогожъ дня панове Рогатинци оповѣдали ся въ братствѣ и предъ всѣмъ посполствомъ, ижъ послали до Варшавы на подарки для посполитой справы пану Приворскому прокураторови сѣдло за л. зол. польскихъ, а друге сѣдло пану Щирбигови за л. зол. польскихъ, до того еще и сагайдакъ со всѣмъ за л. зол. польскихъ (Стр. 28).

Останні сторони своєї розвідки присвячує др. Франко питаню, хто був автором „Перестороги“. Вже в своїй раньшій розвідці п. з. „Charakterystyka rusk. lit. 16—18 wieku“ заявив ся др. Франко за авторством Рогатинця, члена львівського ставропигіального братства а тутки старав ся сю гадку близше уарґументовати. Гадку дра Франка уважав я дуже правдоподобною і старав ся в своїй студії відмітити по можности як найбільше

даних, які за авторством Рогатинця промавляли (Порівнай стр. 2—5, 92—3, 131). Мимо сего, що годжу ся з дром Франком що до особи автора, замічу, що в ближшій уаргументованню сего твердження др. Фр. не оминув знов деяких похибок. Др. Франко старає ся виказати, що автором „Перестороги“ не міг бути чоловік духовний і тут допустив ся деяких самовільних і безпідставних комбінацій. Так пише др. Франко: „Wydaje mi się niezgodnem z charakterem ówczesnego duchownego to ciągle podnoszenie szkół świeckich w przeciwieństwie do budowania i uposażania cerkwi i monasterów. Pogląd ten wije się przez całą Przestrożę i nadaje jej pewną świeżość, gdyż u żadnego z ówczesnych ani późniejszych ruskich pisarzy duchownych takiego poglądu spotkać nie możemy“. Так отже опоніданне „Перестороги“, що в давнину будовано багато церков і монастирів а не строево шкіль, використовує др. Франко для доказу, що автором „Перестороги“ мусів бути чоловік євїтський. Комбінація та і розумінне сего уступу „Перестороги“ доволі самовільне. Ми знаємо добре, що до 70-тих років XVI. в. не було на Русі ніяких православних руських шкіл. Натомість розвивали ся школи католицькі і протестантські. Наслідком того було, що багато Русинів переходило на протестантизм і католицизм. Се замітили скоро видійшій з Русинів як князь Острожський¹⁾, Курбський²⁾, Рагоза³⁾ замічали се братства⁴⁾, нема сумніву, що замітив се і автор „Перестороги“ а для надання більшої ваги закладаню шкіл вказує він, що брак шкіл в Русі княжій був причиною єї упадку. Свїдомість значіння шкіл розбудила у Русинів тенденцію оснóвувати школи, тенденцію часто горячкову, без відповідних средств материяльних і моральних. Князь Острожський, що оснóвав в Острозі академію, жалує ся вже в р. 1592 в листі до львівського братства на брак учителів і на научний голод⁵⁾, а слабій розвиток а опісля й упадок тих шкіл на Русі дав причину Смотрицькому по єго переході на унію до доволі досадних заміток⁶⁾.

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. ч. гр. 45.

²⁾ Н. Устряловъ: „Сказанія князя Курбскаго“. СПб. 1858. Стр. 241.

³⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. ч. гр. 32.

⁴⁾ „Оглашеніє церкве братской львовской“ з р. 1600. Гляди в „Трудахъ кіевск. дух. академіи“ за рік 1876 часть I. стр. 386.

⁵⁾ Максимовичъ: „Собраніє сочиненій“ Т. I. стр. 190.

⁶⁾ Так пише Смотрицький: „Всі ваші старання піднести просвѣту не удають ся. Лихі були ваші школи раньше а тепер стали ще гіршими. Де школа острожська, львівська, берестейська і иньші? А виленська? Богато натрачено на них коштів а користи мало: от вже кілька лѣт з них як із камена — ні огню ні води“. (Голубевъ: „Петръ Могила“ Т. I. стр. 423. Єсть се цитат з „Pagaenesis“ Смотрицького вид. в р. 1629). В другім творі пише Мелетій Смотрицький до православних:

Більшість тих шкіл містила ся при монастирях або церквах — чи ж можна тому в тих словах автора „Перестороги“ бачити безнастанне підношенє шкіл в противности до строєня монастирів і церков? Сам Рогатинец, коли приймаємо єго за автора „Перестороги“, горячо встоював за права церкви православної, ставав в обороні монастирів і церков виставлених на самоволю Балабана. Під оком церкви і монастирів печатали ся перші учебники для шкіл як „Адельфотес“, граматика Зизанія, Смотрицького, лексикони Зизанія, Памви Беринди, дальше букварі, катехізиси і т. п. Укладом їх займали ся більшою частию люди духовні, що були учителями при школах, або жили по монастирях. Найгорячіша оборона православія, найсильніші протести против католицизму виходили саме з церков і монастирів православних. Ціле життє духове кінця 16 і пол. 17 віку концентрувало ся коло церкви і монастирів. Горячі призови до науки виходили як раз від людей духовних. Так кличе Зизаній в передмові до своєї граматики: „зле есть не учивши ся читати а не розумѣти есть и взгарда а смѣхъ: до чого абьсмы з себе причины не давали за науку мощно ся имаймо“¹⁾. Памво Беринда, подаючи яко примір Христа, що дитиною в церкві розправляв з старцями-книжниками, пише:

Присмотрѣтся ту Збавителеви о дѣти,
И его лѣта на прикладѣ хотѣте мѣти,
Же не на иныхъ речахъ часъ свой панѣ нашѣ стравиль,
И такъ въ дитинствѣ негдѣ инде ся забавиль,
Только въ церкви изъ ученими на розмовѣ,
...И намъ вѣзмъ въ той мѣрѣ прикладѣ добрый съ себе подалъ,
Абы каждый зъ васъ учтивость родичомъ отдалъ
И на науцѣ ввесь вѣкъъ свой молодой стравиль:
И дны свои зъ людьми ученими забавиль...²⁾.

Чи-ж супроти сего можна так толкувати се місце „Перестороги“, як єго коментує др. Франко? Даремною також річю було би шукати

Szkoly upadły.. pismo skoropisne zwodzi się.. Były dostatki w Narodzie naszym Ruskim są y teraz w Moskiewskiem: Szkołom jednak podniesionym być ni tu u nas, ni tam w Moskwie P. Bóg nie zezwolił, y gdziekolwiek co się w podniesieniu ich zajmnie, dymi się a nie gore. Dziatki w nich tylko pożytku odnoszą, że z cielał wygstają w woly“. Exaetesis abo expostulatia. Dermań 1629. Kartka 100. Я користав з приміри. публичної бібліотеки в Петербурзі.

1) Граматика словенска съвершенатаго искусства осми частей слова и иныхъ пуждныхъ, новосъствлена Л. З. гледи картку 3.

2) На рождество Господа Бога... Вършѣ для утѣхи православнымъ Християномъ Kartka 13 обор. Обі цитовані книжки находять ся в публичній бібліотеці в Петербурзі.

і у інших, чи то світських, чи духовних авторів кінця 16 або поч. 17 в. „безнастанного підношеня шкіл в противности до стробня церков і виносажуваня монастирів“.

Поділивши хибно „Пересторогу“, про що в горі була мова, рівнож хибно твердить др. Франко, що мова львівського братчика „na treść teologiczną“ (стр. 20). Дальше пише др. Франко: „Wreszcie nie księdzem i nawet nie prawosławnym pachnie nawskróś protestanckie dowodzenie, że papież napróżno mianuje się następcą św. Piotra na stolicy rzymskiej, gdyż Piotr św. w Rzymie nigdy nie był. Dowody autora są bystre i przez nowszą naukę teologiczną zupełnie przyjęte i wskazują w nim człowieka czytanego w ówczesnej literaturze protestanckiej, gdzie myśli podobne również wypowiedano. (Стр. 21). В моїй студії над „Пересторогою“ (стр. 172—184) доказав я, що полеміка против побуту сьв. Петра в Римі єсть з малими виїмками майже дословним повтореннем уступу: „Petrum non fuisse Romae“ протестантського твору „De Papa Romano“ Зібранда Любберта. Так отже ті „bystre dowody“ принадлежать не Рогатинцеві а Зібрандови Люббертові. Дальше замічу, що „tych bystrych dowodów“ не прийняла новша богословська наука, бо саме поміж протестантськими богословами бачимо в тім напрямі незгоду. В обороні побуту сьв. Петра в Римі виступає протестант Гундгавзен. Гіпотезу Баврса, що заперечує побут Петра в Римі відкидає Гаґеман. На становищі Баврса стоять Ліпсій і Целлер, але їх докази збиває дуже основно протестантський учений Гільгенфельд¹⁾.

¹⁾ Dr. Heinrich Brück: „Lehrbuch der Kirchengeschichte“. Mainz 1888. стр. 52—9. Гляди також мою „Пересторогу“, де наведені заголовки всіх названих авторів. (стр. 168). Натомість мушу справити тут одну свою похибку. В моїй студії над „Пересторогою“ (стр. 183) і в рецензії на твір дра Франка: „Іван Вишеньский“ (Записки наук. тов. імени Шевченка Т. V. Бібліографія стр. 34) замітив я, що Суражский і Потій твердять також, що сьв. Петро умер в Брусалині а не в Римі. Наведені автори як раз вірують, що сьв. Петро умер в Римі. (Порівнай: Русск. историч. библиот. Т. VII. 756., дальше третій том „Памяти. полемич. литературы“ стр. 416 і 1082). Сю похибку приписую своєму недоглядові. Не годжу ся однак з гадкою др. Франка, котрий твердить, що „ksiądz prawosławny nie byłby się považył tych myśli a doptować, gdyż cerkiew prawosławna tak samo jak katolicka pobyt i śmierć św. Piotra w Rzymie przyjmuje za rzecz pewną (стр. 21). Церква православна стояла при кінци 16 віку не мало під впливом протестантизму і вводила деякі практики, які перед тим ніколи не існували (прим. Рагоза назначив певно під впливом протестантизму світського чоловіка Стефава Зизанія проповідником і т. п.) З огляду що і богословська наука православної церкви находила ся тоді в стадії розвитку, так, що автори кінци 16 і поч. 17 віку часто не годять ся в розумінню або толкованню сеї або другої правди

На тім міг би я закінчити свої критичні замітки, однак я піднесу ще деякі річи, які не так з огляду на розвідку дра Франка піднести годить ся, як радше з огляду на нас самих. Др. Франко, пишучи про рукопись „Перестороги“, що зникла безслідно з музею Ставропігії в 70-их роках сего віку пише: „Była pogłoska, że Zubrzycki skradł rękopis i wysłał go Pogodinowi do Moskwy“. Запитаю, чи подібне підношення наших брудів в польських часописах приносить нам честь? Чи написав би так Поляк до руської часописи? Про крадіжки книжок сповнені Зубрицьким писали „Чтенія моск. общ. древн“ (1879 р.) писав Ів. Ем Левицький в „Зорі“ за рік 1880, а звідси могли цікаві поінформувати ся докладно. Підношення подібно драстичних річий в польських наших працях ми Русини повинні рішучо вистерігатись. Що до самого Зубрицького, то звістно, що він умер 4 січня 1862 року¹⁾, а ще в 1863 р. рукопись „Перестороги“ була, як вневняв дра Франка о. Петрушевич, в музею Ставропігії. Сам Зубрицький не міг тому її забрати з музею і переслати Погодинові. Цілий книгозбір Погодина закупила петербурська цісарська бібліотека. По совістнім і точнім перегляді рукописної колекції Погодина на місци, могу вневнити, що рукописи „Перестороги“ там нема.

Піднесу ще иньшу річ. Розвідка дра Франка була пробою справлення похібок руського літературного памятника. Чи будить се у Поляків такий великий інтерес, щоби слідувало про се писати розвідку в польській мові. Я вдячний дрови Франкови, що він познакомлює польську публику з нашим життєм літературним, але я бажав би бачити в польських розвідках, що виходять від Русинів, щось більше важного, прим. зібраня загальних вислідів, до яких дійшла наука не над одним памятником, але над важнішими памятниками того або иньшого періоду, схарактеризовання напрямів, в яких наука розвиває ся і в яких старає ся розсвітлити сей або другий період, і т. п. Такі розвідки мали би не малу вартість і для нас і для наших сусідів. Коли-ж др. Франко взяв ся писати розвідку про один памятник нашого письменства, то і тогді мали би ми право жадати, щоби автор використав всі важніші жерела, в яких писано про сей предмет. В такім разі був би др. Франко в своїй розвідці повнішим не в однім напрямі, як прим. в поясненню догадів, чи автором „Перестороги“ не був сьвященик Вознесенський і т. п.

віри, — зовсім не можна би ся дивувати, коли-б і православний духовний посьмів був твердити, що сьв. Петро умер в Єрусалимі а не в Римі.

¹⁾ „Зоря“ за рік 1880. Число 18, стр. 245 в статії Ів. Ем. Левицького: „Письма рускихъ Галичанъ до Мих. П. Погодина въ лѣтахъ 1836—1861“.

Пишучи ті замітки, я старався відмітити добрі і хибні сторони розвідки дра Франка. Жаль великий, що хибні сторони переважають. Замість освітлити пам'ятник або події, др. Франко подекуди їх затемнив. Неточне відчитання „Перестороги“, легковаженне жерел, мусіли довести дра Франка до хибних або самовільних конклюдзій, до голословних тверджень. Цінуючи високо талант дра Франка, його глибоке знанє, жалую, що др. Франко по так знаменитім творі, яким уважаю його „Вишеньського“, взагалі сю розвідку напечатав. Вона не принесе авторови слави, а науці розмірно мало користи.

В Серпні 1895 р.



Передрук з „Правди“.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.